

شرح صدر

ابوالفضل بغمایی

رب اشرح لی صدی؛^۱

پروردگارا! سینه‌ام را گشاده گردان.

مفهوم‌شناسی

«شرح» در لغت به معنای بسط و گسترش دادن است^۲ و مقصود از شرح صدر، بسط و گشادگی سینه با نور آرامش و رحمت الهی^۳ و استعداد دریافت معارف و حقایق است.^۴ و نیز به معنای وسعت نظر، توسعه، توانایی و آمادگی قلبی و روحی، برای دریافت و پذیرش حقایق و تحمّل نامالیقات و مشکلات آمده است.^۵

تفسیر آیه

این درخواست حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام از خداوند بود. سینه گشاده، حوصله فراوان، استقامت و شهامت و تحمّل بار مشکلات و مسئولیت‌ها که مهم‌ترین وسیله و سرمایه یک رهبر انقلابی است. از همین رو حضرت امیر، سعه صدر را وسیله و ابزار ریاست دانسته‌اند.^۶

۱. طه، ۲۷.

۲. دشتی، نهج البلاغه، ح ۱۷۶.

۳. راغب، مفردات، ص ۴۴۹.

۴. سجّادی، فرهنگ اصلاحات و تعبیرات عرفانی، ص ۵۰۳.

۵. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۵، ص ۴۴۷۶.

۶. انعام، ۱۲۵.

فضائل اخلاقی: شرح صدر / ۲۰۵

هنگامی که آیه «فمن یرد الله أن یهدیه یشرح صدره»^۱ نازل شد از پیامبر ﷺ پرسیدند: شرح صدر چیست؟ پیامبر ﷺ فرمود: «نور یقذفه الله فی قلب من یشاء فینشرح له صدره ویفسخ»؛ نوری است که خدا در قلب هر کس بخواهد می‌افکند و در پرتو آن، روح او وسیع و گشاده می‌شود. پرسیدند: آیا نشانه‌ای دارد که با آن شناخته شود؟ فرمود: «بلی الإنابة إلی دار الخلود والتجافی عن دار الغرور والاستعداد للموت قبل نزول الموت»؛ آری، نشانه‌اش توجه به سرای جاویدان و دامن‌برچیدن از زرق و برق دنیا و آماده شدن برای مرگ است پیش از آن که مرگ فرا رسد.^۲

همین درخواست موسی عليه السلام را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از خدا کرد و خداوند به ایشان شرح صدر عطا فرمود که در سوره انشراح، به این امتنان تصریح فرمود: «ألم نشرح لك صدرك».^۳ پیامبر صلی الله علیه و آله به درگاه خداوند عرض کرده بود: پروردگارا! من از تو همان تقاضا را می‌کنم که برادرم موسی تقاضا کرد؛ از تو می‌خواهم سینه‌ام را گشاده داری و... این حدیث را سیوطی در تفسیر *در المنثور* و مرحوم طبرسی در *مجمع البیان* و بسیاری دیگر از دانشمندان بزرگ سنی و شیعه با تفاوت‌هایی نقل کرده‌اند. پیامبران برای ارشاد خلق و تحمل مشکلات تبلیغ باید به ابزاری چون شرح صدر مجهز می‌شدند.

پیام‌های آیه

۱. سعه صدر نخستین شرط موفقیت در هر کاری است (ربّ اشرح لی صدري).
۲. به‌جای ترس و فرار از مسئولیت، امکانات و مقدمات و ابزار آن را از خداوند بخواهیم (ربّ اشرح لی صدري).
۳. دعا قبل از هر کاری، رمز توکل و مایه دفع خطرها و آفات راه است هرچند دعا خودش عبادت است (ربّ اشرح لی صدري).

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۴۳۶.

۲. انشراح، ۱.

۳. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۳، ص ۱۹۳.

۴. ارشاد و تربیت مردم و مبارزه با طاغوت‌ها، بستگی تام به صبر و حوصلهٔ مرئی و مجاهد دارد (ربّ اشرح لی صدری).

۵. رسالت، با تندی و خشونت سازگار نیست؛ کار بزرگ، روح بزرگ می‌خواهد (ربّ اشرح لی صدری).

۶. دعای انبیا در قرآن با اسم «رب» است (ربّ...).

۷. دریافت الطاف الهی، روح و سینه‌ای گشاده لازم دارد (ربّ اشرح لی صدری).

۸. با سعهٔ صدر، کارها آسان می‌شود (ربّ اشرح لی صدری ویسرّ لی امری).^۱

آیات و عناوین مرتبط

آثار شرح صدر: آسانی: (انشراح، ۳ و ۵ - ۶)؛ تسبیح: (طه، ۲۵، ۳۳)؛ تسلیم خدا: (انعام، ۱۲۵)؛ خیر: (توبه، ۶۱)؛ ذکر خدا: (طه، ۳۲، ۳۴).

منشأ شرح صدر: ارادهٔ الهی: (انعام، ۱۲۵)؛ طه، ۲۵، ۳۶؛ زمر، ۲۲؛ انشراح، ۱).

موانع شرح صدر: پلیدی: (انعام، ۱۲۵)؛ کفر: (نحل، ۱۰۶)؛ گمراهی: (انعام، ۱۲۶).^۲

ارزش شرح صدر

واژهٔ «شرح صدر» پنج بار^۳ آشکارا و بیشتر از آن به صورت تشابه و تقابل،^۴ در قرآن کریم آمده است که بیانگر ارزش آن است. یکی از صفات بارز و حتمی پیامبران، شرح صدر بوده است. این صفت، خواستهٔ برخی پیامبران بوده، چون موسی(ع)^۵ و نعمتی قابل امتنان بر آنها، چون محمد مصطفی(ص) صلی الله علیه و آله.^۶ کسانی که با مردم سروکار دارند و محل رجوع آدمیان هستند؛ چون خلق و خوی مردم متفاوت است و در میان آنها از جهات گوناگون، به‌ویژه علمی و اخلاقی، نقصان زیاد

۱. قرائتی، تفسیر نور، ج ۷، ص ۳۳۷.

۲. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، فرهنگ قرآن، ج ۱، ص ۱.

۳. انعام، ۱۲۵؛ نحل، ۱۰۶؛ طه، ۲۵؛ زمر، ۲۲؛ انشراح، ۱.

۴. اعراف، ۲؛ هود، ۱۲؛ حجر، ۹۷؛ شعرا، ۱۳.

۵. طه، ۲۵.

۶. انشراح، ۱.

فضائل اخلاقی: شرح صدر / ۲۰۲

است، طبعاً باید صابر و مقاوم بوده و شرح صدر داشته باشند تا بتوانند عیب جهل و ردایل اخلاقی آنان را بزرگوارانه تحمل نمایند. از این رو، این صفت لازمه کار و پیشرفت آنهاست.

آثار شرح صدر

در قرآن کریم برای شرح صدر آثاری ذکر شده است که نمونه‌هایی از آن را می‌توان نام برد: ۱. آسانی؛^۱ ۲. تسبیح خداوند؛^۲ ۳. تسلیم در برابر خدا؛^۳ ۴. خیر و رحمت؛^۴ ۵. یاد خدا بودن؛^۵ ۶. قبولی اسلام؛^۶ ۷. هدایت انسان.^۷

نشانه‌های سعه صدر

«سعه صدر» نشانه‌هایی دارد که هرگاه این نشانه‌ها در صفات و رفتار و روح فردی آشکار شد، آن فرد دارای روحی بلند، فکری عمیق، بینشی تیز و افق دیدی وسیع می‌شود. چون مدیر به مقام بلند شرح صدر دست یافت، کشتی تشکیلات و مسئولیت را در طوفان مشکلات راهبر خواهد شد و با تکیه بر سمند تیزپای شجاعت و متانت و حلم و علم، برای اجرای حق و حقیقت به مبارزه با ستم و جهل می‌شتابد؛ چنان که مولای متقیان علی علیه السلام فرمود:

من ضاق صدره لم یصبر أداء حق؛

کسی که سینه‌اش تنگ باشد، توان انجام حق را ندارد.^۸

۱. بردباری

یکی از نمودهای «شرح صدر»، بردباری است. رهبرانی که از این ویژگی برخوردار باشند، در اداره امور از توفیق بیشتری بهره‌مند می‌شوند و در برابر رفتارهای ناشایست و مشکلات، واکنش مناسبی از خود نشان می‌دهند.

۱. انشراح، ۱، ۳ و ۵ - ۶.

۲. طه، ۲۵، ۳۳.

۳. انعام، ۱۲۵؛ زمر، ۲۲.

۴. توبه، ۶۱.

۵. طه، ۲۵ و ۳۳ - ۳۴؛ انشراح، ۱ و ۷ - ۸.

۶. انعام، ۱۲۵؛ زمر، ۲۲.

۷. انعام، ۱۲۵؛ زمر، ۲۲.

۸. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۹۰.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

الحلم رأس الرئاسة؛^۱

بردباری، مهم‌ترین رکن ریاست است.

۲. متانت در شادی‌ها و دوری از غرور و تکبر

آدمی به تناسب ظرفیت و سعه صدر خود در کام‌یابی‌ها، شادی‌ها و پیروزی‌ها از خود واکنش نشان می‌دهد فردی که از سعه صدر برخوردار نباشد، با کسب اندک موفقیتی سرمست و مغرور می‌شود. نخوت و تکبر سراسر وجود او را فرا می‌گیرد و از فهم مسائل و مشکلات غافل می‌ماند و همین امر (خودپرستی، تکبر و غرور) آفتی برای تباهی و نابودی‌اش می‌شود.

پس شایسته است که مدیر با سینه‌ای گشاده و با وقار و متانت به استقبال پیروزی و کام‌یابی رود و اگر بذر خودپرستی و کبر در دلش جوانه زد، با توجه و توکل به خدا، این حالت را از خویش دور کند و روحیه تواضع به خلق را که از توجه به حضرت باری تعالی سرچشمه می‌گیرد، در خود تقویت کند.

امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام نیز در نامه‌ای به یکی از فرمانداران خود می‌نویسد:

ولا تکن عند النعماء بطراً؛^۲

هنگامی که نعمت‌ها به تو رو آوردند، مغرور و خوش حال مشو.

۳. تحمل افکار مخالف

یکی دیگر از نشانه‌های «شرح صدر»، توان تحمل افکار مخالف است. در دنیای مدیریت باید میان مخالفانی که صرفاً بنای مخالفت دارند با کسانی که افکار مخالف دارند تفاوت قائل بود. در مجموعه‌ها و سازمان‌ها به همان اندازه که مخالفت‌های بی‌جا مضر و مسئله‌سازند، افکار مخالف، سودمند و باعث پیشرفت سازمانند. توان تحمل اندیشه‌های مخالف از «سعه صدر» انسان حکایت می‌کند و کسانی که دارای این صفت باشند، به راحتی می‌توانند در جان نیروها نفوذ کنند و به قدرت شخصی دست یابند.^۳

بنابراین، وقتی مدیر با رویی گشاده و سینه‌ای فراخ، اندیشه‌های مخالف را شنید، می‌تواند از آنها برای اصلاح امور و پیشرفت کارها بهره‌بردار، چنان‌که در مثال‌ها آمده است.

۱. آمدی، غرر الحکم، ج ۱، ص ۴۰.

۲. دشتی، نهج البلاغه، نامه ۳۳.

۳. نبوی، مدیریت اسلامی، ص ۱۵۴ - ۱۵۵.

فضائل اخلاقی: شرح صدر / ۲۰۹

۴. هرکه از شرح صدر برخوردار باشد، از خشونت و بی‌ادبی مخاطبان ناآگاه و مستمعان جاهل، آزرده‌خاطر نمی‌شود.
۵. صاحب شرح صدر برای از دست‌دادن امکانات مادی، موقعیت‌های مهم، اندوهگین نمی‌شود؛ چرا که پاداش‌های بی‌پایان الهی و سرای جاوید آخرت را فرا روی خود می‌بیند. او به زخارف دنیا که غروری بیش نیست توجّه ندارد. از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پرسیدند: نشانه شرح صدر چیست؟ فرمود: «روی گردانی از خانه فریب و غرور (دنیا)؛ توجّه به سرای جاودانگی (آخرت)؛ مهیا شدن برای مرگ پیش از آن که فرا رسد»^۱.
۶. صاحب شرح صدر، برای مجازات مردم شتاب نمی‌کند؛ زیرا از داستان و گرفتاری شتاب‌کنندگان عبرت گرفته است.^۲
۷. هرگز نقشه‌های خائنانه دشمنان وی را مضطرب نمی‌کند و آرامش او را بر هم نمی‌زند؛ زیرا او به لطف و کرم الهی امیدوار است.
۸. صاحب شرح صدر، حقایق را می‌پذیرد و واقعیات را قبول دارد.
۹. اگر به صاحب شرح صدر اشکالی شود، بدون این که عصبانی شود در کمال آرامش و حوصله و با منطق و استدلال، پاسخ می‌دهد.

راه‌های دستیابی به شرح صدر

۱. خودسازی، تهذیب نفس.
۲. تمرین صبر و مقاومت در احوال مختلف و شرایط گوناگون.
۳. رفت و آمد با عالمان صالح و صاحبان شرح صدر.
۴. مطالعه حالات صاحبان شرح صدر و آثار اعمال آنان.
۵. مطالعه حالات کسانی که صبر و مقاومت و شرح صدر ندارند و بررسی پیامد اعمال آنان.
۶. مطالعات همه‌جانبه و پی‌گیر و همیشگی کتاب‌ها، به‌ویژه کتاب‌های تخصصی.
۷. پیوسته به یاد خدا بودن.

۱. طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۳، ص ۱۹۰.

۲. خداوند متعال به پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «برای حکم خدا، صبر کن و مانند صاحب ماهی (یونس) مباش» (قلم، ۴۸)، (که در تقاضای مجازات قومش عجله کرد و گرفتار مجازات ترک اولی شد). از این رو، آن حضرت هنگام مواجهه با آزار و اذیت مردم، به‌جای نفرین و گلابه، برای آنها دعا می‌کرد: «اللهم اهد قومی فإیّهم لایعلمون» (بحارالانوار، ج ۲۰، ص ۶۲۱).

۸. کسب عواملی که به نورانیت و پاکی قلب کمک می‌کنند را از یاد نبریم.
۹. ترک عواملی که به سیاهی و قساوت قلب کمک می‌کنند.
۱۰. ترک عادت‌های ناپسند، مانند: خودخواهی، خودبینی، غرور، تکبر، دنیاپرستی، هم‌نشینی با مجرمان و مردمان بی‌مبالات.

شعر

رو به این دو معجزه بهر رُشد	جانب فرعون بگذشته ز حد
با خود اندیشید موسی کز عناد	من چه‌سان با وی توانم ایستاد
با چنین لکنت که دارم بر زبان	او توانا من فقیر و ناتوان
گفت: یارب! شرح‌صدم ده که تا	گنجد اندر سینه‌ام اسرارها
طاقت و صبرم شود یعنی فزون	مر توانم آن کافر را زیون
نزد سختی‌ها نگردم تنگ‌دل	وز مهم خود نمانم منفصل
هم تو آسان ساز بر من کار من	هم رسان بر فهمشان گفتار من ^۱

۱. منجمی، شرح جامع تفسیر عرفانی صفی‌علیشاه، ج ۶، ص ۲۶۱۶.